

מנוסה מן האישיות בין ת.ס. אליוט לח.נ. ביאליק

אותו בחייו וביצירתו, מסביר אבנר הולצמן, "ובראשם מאבקו של ה'אני' האינדיווידואלי על גיבוש עצמיותו הנבדלת מתוך זיקה של מרד ושל שייכות כאחת לאותה מסורת דתית-לאומית גדולה". ביאליק, המגיע מעולם שכולו מסורת (ראדי שבמחוז ווהלין) ליישוב היהודי החדש ופורק העול (תל-אביב), לוכד מעצם הווייתו האמנותית את המתח התרבותי העצום של דורו. מתח זה, כידוע, הוא התשתית לכל יצירה אמנותית על-זמנית.

רוחה של אירופה

והנה, באותה שנה עצמה, בלונדון הרחוקה, האפופה מוראות מלחמת עולם, בלב לבם של ימי השבר הגדול של אירופה - של תמותת הערכים הישנים, של חוסר דרך ושממה רוחנית הפוקדים את לבבות התושבים הערים לרוח התקופה - כותב תומס סטרנס אליוט מאמר קצר, כאורך מאמרו של ביאליק, הנקרא בשם "מסורת והכישרון האינדיווידואלי" (Tradition and the Individual Talent). אליוט הצעיר, דוקטורנט לספרות ומורה בבית ספר עממי בהייגיט, אשר ספר שירי ביכוריו *פרופרוק והתבוננויות אחרות* אך רואה אור, עומד כבר בימיו הראשונים כיוצר על מהות יצירתו כולה - יצירה שחדשנותה עתידה לשנות לחלוטין את פני השירה במאה העשרים.

"המשורר" כותב אליוט, "לומד שרוחה של אירופה חשובה הרבה יותר מרוחו הפרטית... המשורר חייב לפתח או לקנות לו את תודעת העבר... ככל שהאמן מושלם יותר, כן נפרדים בו יותר האיש המתיישר והרוח היוצרת... השירה אינה פורקן לרגש אלא מנוסה מרגש, אינה ביטוי לאישיות אלא מנוסה מן האישיות". עם זאת,

אליוט חותם את חלקו השני (והמרכזי) של המאמר באמירה המבטאת - בהתחשב בשיריו הנדמים אימפרסונליים ואובייקטיביים להחריד - פרדוקס: "אבל כמוכן, רק מי שיש לו רגש ואישיות יודע מה פירוש לרצות לברוח מן הדברים האלה".

שורות אלה, שנכתבו בראשית דרכו של אליוט, ממשיכות ומלוות אותו לאורך כל יצירתו, ובמיוחד בארץ השממה (*The Waste Land*, 1922). אליוט נס מן הפרסונה לא רק כדי שיוכל להעניק בשירתו תיאור נאמן ומדויק של העולם הריאלי הנגלה לנגד עיניו, אלא גם כדי שיוכל לשאוב ממכלול מסורת תרבות העבר, אשר רק באמצעותה ניתן יהיה להעמיד את ההווה על דיוקו.²

אליוט אף הגדיל לעשות בכך שצירף, בכוונה תחילה, קובץ הערות הכולל אינספור אוכזרים וארמוזים - שאף הם אינם מקיפים כלל את עושר התרבות אשר הזין את השירה. בין המקורות נמנים התנ"ך, בודלר, דנטה, וובסטר, שקספיר, וירגיליוס, מילטון, אובידיוס, ספנסר, מרוול, ורלן, ספפו, אוגוסטינוס הקדוש, הסה, ווסטון ועוד ועוד. בכך בעצם היה אליוט לשופרה הראשון והמרכזי של האינטרסטיסטואליות, העתידה ללוות בקשר הדוק את שירת המאה העשרים.

ח.נ. ביאליק

ת.ס. אליוט

"הלכה אינה בשום פנים שלילת הרגש, אלא כיבושו; לא ביטול מידת הרחמים במידת הדין יש בה, אלא צירוף שתיהן כאחת" כותב ביאליק במסתו "הלכה ואגדה" משנת 1917. "היש צורך עוד ליחד את הדיבור על ההלכה והאגדה, על זיקת הגומלין שביניהן, בתור שני גופי - או סגנוני - ספרות, מיוחדים, אבל גם צריכים זה לזה?... לא. ההלכה אינה בשום פנים שלילת הרגש, אלא כיבושו; לא ביטול מידת הרחמים במידת הדין יש בה, אלא צירוף שתיהן כאחת", כאשר כוונת הדברים היא שעל היוצר המודרני לאחד ביצירתו בין המסורת התרבותית (הלכה)

ובין אמנותיות היחיד (אגדה). "האגדה" ממשיך ביאליק, "חציה מפקקים ובאים באויר מתוך נדנד, כאלו שנתזו מעל יתר מרושל בקשת; ההלכה - חציה נאמנים וקושטים על קו הישר באיתנם ובלי זיע, כפוקעים מתוך קשת מתוחה. זו נותנת אויר לנשימה, וזו לרגל עמידה, קרקע עולם. זו מכניסה את היסוד הנוול והשוטף, וזו - את היסוד המהוקה ומקיים". והוא חותם בדרישה: "יותן לנו דפוסיים לצקת בהם את רצוננו הנגד והרופס למטבעות מוצקות וקיימות".

ביאליק, המודרניסט השמרני הגדול ביותר של השירה העברית, זועק במסה זו נגד מגמת הזניחה של מסורת התרבות היהודית בספרות העת ההיא. לשיטתו, האיזון בין המסורת והמקוריות היא-היא בעייתה המתמדת והקשה ביותר של התרבות, והתעלמותם של האינטלקטואלים בדורו מיצירת איזונים מתאימים היא שמביאה אותו להכריז כי "עתה זכינו לדור שכולו אגדה. אגדה בספרות ואגדה בחיים. כל העולם כולו אינו אלא אגדה באגדה. להלכה בכל משמעותיה אין סימן וזכר".

לנוכח רוב תבניות השירה והספרות המוכרות לנו מדור זה, תבניות המבטאות בראש ובראשונה את השאיפות האינדיווידואליות של האדם לנוכח היקום והקיום היהודי הישן והחדש, הנכתבות מתוך התנגדות לעולם הדתיות המחייבת שהקפיאה כל יצירתיות - דעה לא פופולרית זו של בכיר המשוררים העבריים, האמן הכביר של ימי התמורות הדרסטיות בחיים היהודיים, נדמית משונה עד כדי תימהון. "כל אגדה שאין עמה הלכה, אונגנית היא, וסופה היא עצמה בטלה, וגם מבטלת כח המעשה של בעליה", כותב ביאליק במילותיו החריפות. "במאמריו של ביאליק מבצבים המתחים הבלתי פתורים שהעסיקו

פרסום ראשון

דברים אלו מצביעים על נקודת חיתוך מאלפת בין אליוט ובין ביאליק; שירה גדולה, לטענת השניים, מחויבת לינוק מקרקע תרבותית שעל כרה צמח ועלה לו המשורר. רק בדרך זו, המודרניסטית-שמרנית, המביטה לאחור כשהיא צועדת אל עבר העתיד, יכולה להתהוות יצירה המבטאת נכונה את רוח הזמן.

זהו ביאליק ולא אחר אשר כותב מספר שנים לפני כתיבת מסה זו, בדימויים מזועזעים, "אל-יבואני חלום ותזון, לא זכר ולא תקנה, / ללא תמול וללא מחר; / וקפא הפל סביבי, דממת עולם תבלעני, / לא יבקיענה הגה ורחש" (מי אני ומה אני, תרע"א).

כשם שזהו אליוט ולא אחר אשר כותב בפתיחת שירו הראשון, "אז בוא ונלך, אני ואתה, / לשערבית על שמים התפשטה / כמו חולה מרדם באתר על שלחן" (שיר האהבה של ג'יי אלפרד פרופרוק, 1917). אל הדימויים האלו נדרשה הביקורת עד לעייפה והציגה אותם כחידוש מרעיש, כדוגמה ומופת לאותם דימויים נועזים, אנטי-פיוטיים ואנטי-מתפייטים במתכוון, שסתמו את הגולל על הקונוונציות השיריות של המאה התשע-עשרה ופרצו את הדרך לשירת המאה העשרים. עם זאת, כמו במפתיע, עיון מעמיק במקורותיהם הרוחניים של שירים אלו מעלה אינספור ארמוזים תנ"כיים-יהודיים במקרה של ביאליק, ואינספור ארמוזים מתרבות אירופה המגוונת (הכוללים, כמובן, שימושים קתוליים) במקרה של אליוט.

"שני יסודות נפשיים, על תפיסתם הרחבה ביותר והמדויקה ביותר כאחת, פותחים לנו פתח-ראיה לחידוש ולמפנה שנתגלו בחזיון זה ששמו ביאליק בספרותנו החדשה", כותב ברוך קורצווייל במסתו "על שני יסודות נפשיים ביצירתו של ביאליק".¹

"בירור צביונם המיוחד והמפתיע של יסודות אלה בעולמו הפיוטי של המשורר מקרב אותנו לרוז יצירה חד-פעמית זו וסוד אחדותה. מובן שאין אחדות זו אמורה אלא בתחום היצירה, ורחוק אני מלדבר על אחדות או הרמוניה בנפשו של המשורר עצמו..." וקורצווייל חותם בנוסחתו המרכזית, אשר מלווה את פרשנותו ארוכת הטווח לביאליק וליוצרים נוספים בספרות האירופית:²

"שני יסודות נפשיים אלה באים לידי גילוי בצבע המיוחד שמצטבע בו היחס: 'אני-עולם', 'אני-מסורת' בעולמו של ביאליק, שום משורר בספרותנו החדשה לפני ביאליק אינו מיישב את הבעיה סובייקט-אובייקט ואינו תופס את מסורת עמו בוודאות של אגוצנטריות גאונית כמוהו". נדמה כי שני יסודות נפשיים אלו ביצירתו של המשורר העברי 'הפרובינציאלי' הם גם המנחים את שירתו של המשורר האנגלי האוניברסלי. "אליוט הכריז על עצמו פעם שהוא קלאסיקן בספרות, רויאליסט, כלומר, תומך במלוכה בפוליטיקה, ואנגלו-קתולי בדת" כותב שמעון זנדבנק במסתו "ת.ס. אליוט: מודרניסט שמרני".³

"מה שמשותף לשלושת הדברים האלה, הוא הרצון להתגבר על ההשתקעות ב'אני' ודבקות באיזו סמכות חיצונית, אם זו המסורת הספרותית בתחום הספרות, או מוסד המלוכה בתחום הפוליטי, או האפיפיור בתחום הדת. בכל מקרה, דבקות ניכרת בסמכות הגדולה ממך וחיצונית לך".

שהייתי יכולה

על כוס קפה

לְדַמֵּן אֶפְלוֹ
לְחַשֵּׁב:
אֵלוּ לֹא
הִיְיִתִי חַיָּה
וְקִיַּמַת
כְּאֵלוּ שֵׁשׁ
בְּרָרָה

נִיחֹחַ מִמְּלֵא אוֹתִי
מִתַּחַת לְעֵץ תְּפוּזִים.
עַל כּוֹס קֶפֶה
נִפְגָּשׁ
הַגְּבוּרָה וְאֲנִי.

יֵשׁ לִי קֶצֶה רַעֲיוֹן
וְהִיא תִדַּע

אִיךָ אֲמַשִּׁיךְ אֶת סְפוּרָה.

רוּחַ מִדְּפַדְפַת בְּנִיר

הִיא מְחַלִּטָה לְאַהֵב נָשִׁים.

אֶקְפֹּל אֶת הַקְּטַע הָאֲחֵרוֹן

אֲשֵׁים אוֹתוֹ מִתַּחַת לְרִגְלֵי שְׁלַחַן

לֹא בְּרַאתִי אֶת
עֲצָמֵי וְהָאֵשׁ
שִׁילְדָה אוֹתִי
לֹא בְּחַרְתִּי בָּהּ
לֹא בְּרַחְתִּי לָהּ

כְּאֵלוּ שֵׁשׁ
בְּרָרָה לִילְדָה

ביאליק (1873-1934), שצמח מתוך חיי המסורת, ניסה לגלות את עולמו הרגשי בזניחתו את הפרקטיקה הדתית, בעודו אוהב בכל כוחו במוסרות המורשת שלה - מהלך אשר הוביל אותו בשירתו ובחיייו למבוי סתום. לעמת זאת אליוט (1888-1965), שנולד לתוך עולם חצוי ומתמסמם, אחז במסורת ובכישורו האינדיווידואלי כדי לשוב ולכבוש לעצמו את עולם הערכים. דרך-לא-דרך זו, מן החסר אל השלם, מוצאת את ביטויה - המכמיר לב ביופיו - רק בשירתו של אליוט. ביאליק, לעומתו, חי את השתברות העבר בהווה.

תכונות הקלאסיקן-המשמר והמרדן-המחדש, איש הסדר הרוחני מחד ותסיד התמורה הבלתי פוסקת מאידך, האמן השואב מן הזמן ההווה ומן הזמן שעבר - תכונות אלו חברו יחדיו בהעניקן למאה השסועה בהיסטוריה שתי דמויות מופת, ביאליק ואליוט, שליחם לא נס גם במאה העשרים ואחת.

מראי מקום

- 1 חיים נחמן ביאליק, מונוגרפיה, מרכז זלמן שז"ר, 2009
- 2 ראו בהרחבה מאמרי "זמן הווה וזמן עבר", מוסף שבת, 'מקור ראשון', הרביעי בפברואר 2011
- 3 כנסת, מוסד ביאליק, תש"ה-תש"ו; וכן בספרו ביאליק וטשרניחובסקי, שוקן, תש"ך
- 4 ראו עוד במסכת הרומן והסיפור האירופי, שוקן, 1973
- 5 מגמות יסוד בשירה המודרנית, פרק ח', אוניברסיטה משודרת, 1990

והיה העקב למישור [?]

הנה, אם כן, עומדות לפנינו שתי דמויות, שניכר בהן דמיון זו לזו - באישיות, בחידוש ובהשקפות - אך גם שוני גדול, משום שכל אחת מהן חיה את חייה בעולם שונה לגמרי, חרף הקרבה הכרונולוגית.